

KRZYSZTOF BURCZAK

 <https://orcid.org/0000-0002-9829-6852>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Sine ira et studio – do artykułu Piotra Alexandrowicza

Abstract

Sine Ira et Studio – Regarding Piotr Alexandrowicz’s Review Article

The academic journal *Cracow Studies of Constitutional and Legal History* has recently published a review article by Piotr Alexandrowicz entitled “The Emperor’s New Clothes – Remarks on Krzysztof Burczak’s Book.” The paper presents a biased evaluation of many aspects of the monograph. As the author states himself, he is not familiar with all the issues included in the monograph, and yet still he decided to review the book. Many of his opinions should be considered incorrect, although some of them seem accurate, and the fragments whose purpose is to make suggestions concerning the author’s knowledge of the subject should be left without comment.

Keywords: compilatio, decretal, taxonomy, cooperation

Słowa kluczowe: compilatio, dekretal, systematyka, współpraca

Wstęp

W tomie 16 zeszytcie 4 z 2023 r. czasopisma naukowego *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* ukazał się artykuł recenzyjny Piotra Alexandrowicza zatytułowany „Nowe szaty króla – uwagi nad książką Krzysztofa Burczaka”¹. W związku z treścią artykułu dotyczącą w sposób tendencyjny poszczególnych zagadnień, chciałbym wskazać na szerszy kontekst i zamysł naukowy monografii. Podczas odbywania stażu naukowego na Uniwersytecie Ludwika i Maksymiliana w Monachium w 2015 r. odbyłem szereg konsultacji z prof. Stefanem Haeringiem dotyczących planów naukowych. W związku z zachowaniem rękopisu *Compilationes* (I–IV) w Staatsbibliothek w Monachium pojawił się wątek możliwości przeprowadzenia badań naukowych odnośnie do tych

¹ Alexandrowicz, „Nowe szaty króla”, 533–58.

zbiorów². Jako że w historii powszechnego prawa kanonicznego uwzględnia się pięć zbiorów *Compilationes* razem, powstał zamysł opracowania *Quinque compilationes antiquae* w aspekcie kształtowania się systematyki zbiorów prawa kanonicznego. Podczas prowadzenia badań w sposób oczywisty pojawiło się zagadnienie współpracy trzech podmiotów, ustawodawcy, sądów i uniwersytetu. Tak powstała ogólna koncepcja monografii. W rezultacie prowadzonych przez kilka lat badań naukowych została przygotowana monografia zatytułowana *Quinque compilationes antiquae przykładem systematyki oraz współpracy ustawodawcy, sądów i uniwersytetu*³.

Realizacja zamierzeń badawczych

Tak jak to wskazano w tytule monografii, pierwszym celem pracy było ukazanie systematyki układu materiału prawnego w *Compilatio* I i pozostałych czterech *Compilationes*. Proces dojścia do takiej systematyki trwał **przez dwanaście wieków** rozwoju prawa kanonicznego. Stąd w monografii wskazano skrótowo na zbiory z wcześniejszych wieków w stosunku do *Compilatio* I. Celem tego zabiegu metodologicznego było ukazanie procesu dochodzenia do systematyki, którą wypracował i w *Compilatio* I zastosował Bernard z Pawii. Z konieczności ten długi okres rozwoju prawa kanonicznego i umieszczania go w zbiorach musiał zostać zaprezentowany w zsyntetyzowanej formie. Chodziło o ukazanie początkowego okresu, gdy materiał prawny był układany w zbiorach w porządku chronologicznym, a następnie poszukiwano metody systematycznego układu norm prawnych. Tych prób było wiele, ale żaden z tych sposobów układu materiału prawnego nie przyjął się jako powszechnie stosowany⁴. *Compilatio* I Bernarda z Pawii, z ułożeniem materiału prawnego w pięciu księgach, stała się wzorem dla zbiorów prawa kanonicznego, zarówno autentycznych, jak i wydawanych przez prywatnych kompilatorów. Taka systematyka miała zastosowanie w zbiorach znajdujących się nie tylko w *Corpus Iuris Canonici*⁵, ale również w tych, które były sporządzane w XVIII w.

Papież Benedykt XIV (1740–1758), uznawany z jednego z najwybitniejszych prawników wśród papieży⁶, wydał 146 swoich konstytucji z lat 1740–1746. Zbiór ten promulgował przez przesłanie go, wraz z konstytucją *Jam fere sextus*, do profesorów i studentów w Bolonii⁷. W ten sposób stał się zbiorem autentycznym. *Bullarium* Benedykta XIV zostało włączone do *Magnum Bullarium Romanum* w opracowaniu Hieronima Mainardiego. Dokumenty papieskie zostały ułożone chronologicznie, ale układ tytułów

² Friedberg, *Quinque compilationes antiquae*, XXIII, gdzie wśród rękopisów wymienił Codex latinus Monacensis nr 3879, w którym znajdują się *Compilationes* I–IV. W swoim opracowaniu oznaczył go literą a. Ten sam rękopis był podstawą wydania Dekretalów Grzegorza IX.

³ Burczak, *Quinque compilationes antiquae*.

⁴ W monografii proces ten został przedstawiony, poczynając od *Didache*, a na Dekrecie Gracjana kończąc. *Ibid.*, 29–103.

⁵ Poza Dekretem Gracjana, który powstał przed *Compilatio* I i *Extravagantes Ioannis XXII*, w którym nie ma podziału na księgi, ale jest 14 tytułów ułożonych na wzór systematyki z wcześniejszych zbiorów.

⁶ Hemperek, Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, 123.

⁷ Stickler, *Historia iuris canonici latini*, 308, gdzie użyto zwrotu *consueta transmissio*.

był taki jak w *Corpus Iuris Canonici*⁸. Tak więc systematyka zastosowana przez Bernarda z Pawii była stosowana jeszcze w połowie XVIII w. Okazała się trwałym osiągnięciem bolońskiej szkoły prawa.

Po tym ogólnym zaprezentowaniu celu i kierunków badań zawartych w monografii chciałbym odnieść się do niektórych spostrzeżeń Autora artykułu.

Ad 1. Niedosyt u Autora artykułu budzi prezentacja zbiorów poprzedzających *Compilatio I*. Autor słusznie zauważył, że opisanie tych zbiorów jest „fragmentaryczne”. Uczyniono tak ze względu na ich liczbę. Chodziło o podstawowe informacje dotyczące systematyki układu materiału prawnego w tych zbiorach, aby ukazać jej ewolucję i dojście w *Compilatio I* do takiej systematyki, która przyjęła się i była stosowana w późniejszych zbiorach. Wcześniej taka sytuacja w historii zbiorów nie miała miejsca. Celem tej części monografii było ukazanie tego procesu, a przede wszystkim *Quinque compilationes antiquae* jako przykładu systematyki stosowanej w tych zbiorach i w późniejszych wiekach. W moim przekonaniu ten cel został w monografii osiągnięty i wyczerpująco udokumentowany na podstawie analizy źródeł. Celem monografii nie było, jak chciałby Autor artykułu, analizowanie poszczególnych dekretów „w szerszym kontekście”. Przekroczyłyby to i tak dużą objętość monografii, a przede wszystkim wykraczałoby poza zakres tytułu. Kryterium decydującym o wyborze danego dekretu w *capitulum* do analizy treści była obecność tego dekretu w *Compilationes*, a nieobecność w *Dekretalach* Grzegorza IX.

Drugim celem było ukazanie współpracy ustawodawcy, sądów i uniwersytetu. Sposobem na ukazanie tej współpracy było przybliżenie treści wielu dekretów, w których znajdowały się rozstrzygnięcia wątpliwości prawnych, z którymi zwracali się biskupi i opaci do papieży. Papieże, jako najwyżsi ustawodawcy, udzielali odpowiedzi, i sędziowie, jakimi byli biskupi, rozstrzygali sprawy w swoich diecezjach zgodnie z sugestią papieży. Zdarzały się również takie sytuacje, że papieże pozostawiali rozstrzygnięcie danej sprawy decyzji samego biskupa. W monografii przywołano tak wiele dekretów, w których ukazano ten mechanizm, że nie sposób przywoływać wszystkich miejsc. Wielu papieży tamtego okresu, jak Aleksander III (1159–1181), Innocenty III (1198–1216), było wcześniej profesorami w szkole bolońskiej. Współpraca papieża z profesorami szkoły bolońskiej realizowała się nie tylko w formie zwracania się profesorów do papieża, z prośbą o autentyczną interpretację czy wyjaśnienie wątpliwości. Innocenty III przysyłał do profesorów prawa w Bolonii sprawy kościelne i powierzał im prowadzenie najtrudniejszych procesów⁹. Trudno o jaśniejsze wskazanie na współpracę ustawodawcy, sądów i uniwersytetu.

Do sporządzenia zbioru swoich dekretów z pierwszych 12 lat pontyfikatu Innocenty III wybrał profesora szkoły bolońskiej Piotra z Benewentu. Wydarzeniem bez precedensu było przesłanie przez Innocentego III zbioru prawa wraz z bullą *Devotioni vestrae*, datowaną na 28 grudnia 1210 r., do profesorów i studentów szkoły w Bolonii z poleceniem posługiwania się tym zbiorem *tam in iudiciis quam in scholis*. Była to pierwsza w historii powszechnego prawa kanonicznego autentyczna promulgacja zbioru prawa. Najwyższy ustawodawca zapewniał w bulli, że dekretały znajdujące się w zbiorze zo-

⁸ Hemperek, Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, 123.

⁹ Burczak, *Quinque compilationes antiquae*, 609.

stały zaczerpnięte z regestrów papieskich i „bez najmniejszej wątpliwości” można posługiwać się nimi „tak w sądach, jak i w szkołach”¹⁰. Ustawodawca, sąd i szkoła, te trzy podmioty, znalazły się w kręgu współpracy. To stwierdzenie wynika z przeprowadzonych badań. Ta inicjatywa Innocentego III rozpoczęła okres „współpracy najwyższego ustawodawcy kościelnego z uniwersytetem i sądami. Uniwersytet uzyskał poprzez to nową funkcję w procesie stanowienia i promulgacji prawa. W ten sposób zaczęła tworzyć się także nowa linia relacji pomiędzy sądami i uniwersytetem”¹¹. Podobna sytuacja wydarzyła się w wypadku *Compilatio V*. Papież Honoriusz III (1216–1227) polecił sporządzić zbiór swoich dekretów i z bullą *Novae causarum* z 2 maja 1226 r. przesłał do Tankreda, archidiacona i opiekuna szkoły w Bolonii. Miał on zatroszczyć się o to, aby zgodnie z nakazem (*mandamus*) papieża dokonano uroczystego ogłoszenia zbioru, a ponadto miał sam posługiwać się nim i sprawić, aby był także przez innych przyjęty i by posługiwano się nim *tam in iudiciis, quam in scholis*¹².

Tym utrwalonym sposobem promulgacji zbiorów prawa kanonicznego posługiwali się później papieże: Grzegorz IX, Bonifacy VIII, Jan XXII, Benedykt XIV. Wysyłanie zbiorów prawa kanonicznego do szkół podkreślało znaczenie tych instytucji dla najwyższego ustawodawcy kościelnego i podnosiło jednocześnie ich autorytet. Brak uznania zbioru przez szkołę sprawiał, że zbiór nie był przyjmowany również w sądach. Ten trójkąt współpracy został dodatkowo zobrazowany schematem¹³. Ponadto w bolońskiej szkole prawa ukształtował się też styl wypowiedzi sądowej, nazywanej bolońską (*Bononiensem appellabant*). A więc współpraca dotyczyła nie tylko samych norm prawnych najwyższego ustawodawcy kościelnego poddawanych na uniwersytecie naukowemu dyskursowi. Uczono praktycznego zastosowania na forum sądowym sztuki wymowy (*forensis eloquentia*)¹⁴. Współpraca tych trzech podmiotów została wyraźnie ukazana w monografii. W ten sposób zostały zrealizowane dwa istotne cele monografii zakreślone w tytule, a więc systematyka i współpraca. Proponowane poszerzenie zakresu badań mogłoby być interesujące. Wprowadziłoby to jednak nowe wątki, a opracowanie dzieł glosatorów poszerzyłoby znacznie monografię, uznaną za obszerną już w tej postaci. Taką ocenę podkreślono w recenzji, uznając monografię za najważniejsze osiągnięcie „[...]”, a jej objętość przekracza przynajmniej dwukrotnie standardy publikacji profesorskich. Jest to oryginalne i nowatorskie opracowanie w polskiej literaturze kanonistycznej, a biorąc pod uwagę jego kontekst, także w kanonistyce światowej”¹⁵.

Ad 3. Odnośnie do zakresu i metody badań należy zauważyć słuszną konstatację Autora artykułu, że nie jest „specjalistą w temacie wszystkich zagadnień podejmowanych w książce”¹⁶. Jest to jedna z przyczyn wielu błędnych ocen i sugestii. Poza tym Autor przyjął od początku zasadę negatywnej oceny i zmusza się do takiej perspektywy, bez dostrzegania pozytywnych elementów monografii. Uznanie ustawodawcy (papie-

¹⁰ *Ibid.*, 461.

¹¹ *Ibid.*, 610, przyp. 17; Nardi, „Relations with Authority”, 88.

¹² Burczak, *Quinque compilationes antiquae*, 611–2.

¹³ *Ibid.*, 618.

¹⁴ *Ibid.*, 125.

¹⁵ Wroceński, „Recenzja dorobku”, 4.

¹⁶ Alexandrowicz, „Nowe szaty króla”, 534.

za), sądów i uniwersytetu za „aktorów” „istotnych dla stanowienia prawa w Kościele”¹⁷ można uznać za żargon młodego naukowca.

Zbiory poprzedzające *Quinque compilationes antiquae* zostały, jak słusznie zauważa Autor artykułu¹⁸, omówione fragmentarycznie. Zostało to uczynione tylko w aspekcie układu materiału prawnego w tych zbiorach. Celem było ukazanie licznych prób układania norm prawa kanonicznego, które jednak nie zostały przyjęte w kolejnych zbiorach. Analiza źródeł byłaby w tym wypadku niewskazana, gdyż nie była celem monografii. Łatwo zauważyć, że omówienie w języku polskim poszczególnych dekretów obecnych w *capitula* wyznaczało wydanie Aemiliusa Friedberga, który w *Prolegomena* wyjaśnił: „Eos itaque solos canones in hoc libro edere satis habui, qui neque apud Raymundum, neque in Gratiani decreto exstent”¹⁹. Analiza treści dekretów ma, między innymi, za cel ukazanie problemów życia społeczności kościelnych w różnych częściach świata. W tekstach tych uwidacznia się mechanizm współpracy ustawodawcy z sądami. Temu też ma służyć omówienie treści dekretów w języku polskim. Podczas ponad dwudziestu lat nauczania historii powszechnego prawa kanonicznego i prowadzenia ćwiczeń do tego wykładu nieustannie zmuszony jestem do tłumaczenia na język polski źródeł łacińskich. Proszą o to słuchacze, ponieważ chcieliby wiedzieć, jaka treść jest zawarta w tekstach łacińskich znajdujących się w omawianych zbiorach.

Omawianie treści dekretów i innych tekstów obecnych w *capitula* nie służy pomnżaniu liczby stron monografii, jak błędnie sugeruje Autor artykułu²⁰. Chodziło o przybliżenie treści norm prawnych po polsku, ponieważ, jak wiemy, znajomość języka łacińskiego, szczególnie w młodym pokoleniu, jest dość niska. Zgodnie z myślą Terencjusza *habent sua fata libelli*²¹ nigdy nie wiemy, kto będzie czytelnikiem książki. Liczba osób, które skorzystały z monografii właśnie dlatego, że zostały w niej zamieszczone opisy treści dekretów po polsku, jest duża, co potwierdza słuszność wybranej metody.

Autor artykułu odczuwa niedosyt odnośnie do ukazania współpracy ustawodawcy, sądów i uniwersytetu²². Wystarczyło wykazać tylko minimum dobrej woli i przeczytać kazusy, które zawierają opis rozstrzygnięcia wątpliwości biskupa przez papieża, który przecież był sędzią i do niego należało wydanie wyroku w danej sprawie. Taka sytuacja miała miejsce w wypadku cap. 1 z tytułu IX *De his qui filios occiderunt* w *Compilatio* I. Papież Aleksander III w liście do biskupa Tours zdecydował, że kobieta, która zabiła dziecko, miała przebywać do końca życia w klasztorze, a gdyby nie chciała, to mogła wyjść za mąż. Podobnie list papieża Lucjusza III do biskupa Paryża. W tym wypadku biskup miał nałożyć odpowiednią karę. Bernard w komentarzu powołał się na *lex Pompeia de parricidiis*. Ukazał przy tym różnicę pomiędzy prawem rzymskim a prawem kanonicznym²³. W pierwszym karano śmiercią, w drugim była wyznaczana pokuta jako środek zadośćuczynienia i nawrócenia. Karano także ekskomuniką. Takich przykładów w monografii jest tak wiele, że nie sposób ich w tym miejscu przywoływać. Nie

¹⁷ *Ibid.*, 536.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Friedberg, *Quinque compilationes antiquae*, VI.

²⁰ Alexandrowicz, „Nowe szaty króla”, 537.

²¹ Terentianus, „De litteris”, 1286: *pro captu lectoris habent sua fata libelli*.

²² Alexandrowicz, „Nowe szaty króla”, 537.

²³ Buczak, *Quinque compilationes antiquae*, 371.

wiadomo, czemu miałyby służyć sugestie Autora artykułu o wpływie innych kompilacji na *Quinque compilationes antiquae*²⁴. Należy podkreślić, że w monografii zostały one w wyraźny sposób wskazane²⁵.

W opinii Autora artykułu nie jest jasny schemat współpracy. Papież jest ustawodawcą i sędzią. Dobrze byłoby, aby Autor artykułu wiedział, że w Kościele obowiązuje zasada jedności władzy. Jeden podmiot, papież w zakresie powszechnym i biskup w zakresie partykularnym, posiada władzę ustawodawczą, wykonawczą i sędziowską.

Odnosnie do wątpliwości Autora co do *Compilatio* IV należy przypomnieć, że okoliczności powstania i brak papieskiej akceptacji zawierają wiele niejasności. Innocenty III najprawdopodobniej nie chciał zaakceptować zbioru ze względu na dekretały, które powinny znaleźć się w *Compilatio* III²⁶. Z tego też względu szkoła bolońska z rezerwą odnosiła się do tego zbioru. W monografii nie znalazła się szersza prezentacja układu systematycznego Dekretałów Grzegorza IX, ponieważ nie była ona przedmiotem opracowania, to oczywiste.

Autor artykułu zdaje się sugerować, że nie wzięto „pod uwagę rozwoju prawa kanonicznego na przestrzeni wieków” (s. 538). Przecież w monografii znajduje się prezentacja zbiorów prawa kanonicznego od *Didache* do *Compilationes* I–V. Trudno zrozumieć, o co Autorowi artykułu chodzi. Nie podoba mu się również rozróżnienie na normy prawne i pozaprawne. Czyżby nie znał Dekretu Burcharda z Wormacji²⁷ i wielu innych, w których obok norm czysto prawnych znajdowały się teksty z zakresu teologii dogmatycznej i moralnej, także teksty z ksiąg pokutnych i dzieł Ojców Kościoła? Do niektórych propozycji Autora artykułu nie odnoszę się, ponieważ nie dotyczą ściśle kierunku badań dotyczących tytułu monografii. Być może Autor artykułu chciał w ten sposób zasygnalizować znajomość historii powszechnego prawa kanonicznego.

Ad. 4. Co do stanu badań, Autor artykułu zdaje się nie zauważać, że monografia ma charakter źródłowy. Stan badań, mając na uwadze przedmiot opracowania, systematykę i współpracę, został zaprezentowany w wystarczającym zakresie. Publikacje różnych autorów są mi znane, jednak nie zawierają istotnych nowych informacji odnośnie do systematyki i współpracy. Z pewnością można rozbudowywać bibliografię, tylko muszą to być publikacje odnoszące się wprost do przedmiotu opracowania. Zadziwia nieco fakt, że Autor artykułu nie zauważył opracowań, które trudno uznać za dawne, jak Carla Fantappiè *Storia del diritto canonico e delle istituzioni della Chiesa* (2011), Jamesa A. Brundage’a *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians and Courts* (2008), Stefana Haeringa, Wilhelma Reesa i Heriberta Schmitza *Handbuch des katholischen Kirchenrechts* (2015) i innych. Stan badań został zgodnie z metodologią struktury wstępu przedstawiony w wyczerpujący sposób. Znalazło to również swoje odzwierciedlenie w recenzjach, gdzie stwierdzono: „Należy również zaznaczyć i podkreślić, że recenzowana monografia opiera się na licznych i dobrze wykorzystanych źródłach oraz pokażnej literaturze przedmiotu, zwykle w językach obcych”²⁸. Autor, po-

²⁴ Alexandrowicz, „Nowe szaty króla”, 537.

²⁵ Burczak, *Quinque compilationes antiquae*, 142–8.

²⁶ Alexandrowicz, „Nowe szaty króla”, 538, przyp. 12, 13.

²⁷ Burczak, *Quinque compilationes antiquae*, 80–5, gdzie wskazano na Dekret Burcharda z księgami XIX Corrector i XX Speculator, w których znajdują się teksty teologiczne.

²⁸ Stawniak, „Recenzja książki profesorskiej”, 7.

dobnie jak w innych wypadkach, przyjął za zasadę wyrażanie niedosytu i zajmowania postawy „besserwisera”.

Ad 4.1. Autor artykułu podnosi zarzut odnośnie do, jak to nazywa, zależności od Alfonsa Marii Sticklera²⁹. Wyraża przy tym zwyczajowo niedosyt dotyczący oparcia na literaturze przedmiotu, w jego ocenie, skromnie dobranej. Jak już wyżej wspomniano, prezentacja układu materiału prawnego w zbiorach przed *Quinque compilationes antiquae* miała za zadanie ukazać próby kompilatorów zbiorów prawa kanonicznego układania tekstów według pewnego porządku. Za niecelowe uznano dokładne analizowanie tych zbiorów. Przedmiotem opracowania są *Quinque compilationes antiquae* i one zostały poddane szczegółowej analizie. Powoływanie się na innych autorów jest dokumentowane w przypisach. Stickler jest niekwestionowanym autorytetem w zakresie historii źródeł prawa kanonicznego. W późniejszych opracowaniach historii autorzy odwołują się do jego książki. Autor artykułu przyznaje wprawdzie, że dokonuje się odwołań do innych autorów i dokumentowanie w przypisach, ale i ten sposób uznaje za niewystarczający. Wykazuje on przy tym wyraźnie złą wolę, nie zauważając szczegółowych opisów układu materiału prawnego w poszczególnych zbiorach.

W monografii zwraca się uwagę na próby układania materiału prawnego w księgach według pewnego systemu, ale Autor artykułu zdaje się tego nie zauważać, a przecież zostało to szczegółowo ukazane. Przykładem może być Dekret Burcharda, którego struktura została dokładnie przedstawiona w słowach:

Dekret Burcharda zawiera 1785 *capitula* i dwadzieścia ksiąg. Księga I o Kościele rzymskim, o hierarchii wyższej kościelnej, o synodach, o sądach; księga II o prezbiterach, diakonach i duchownych święceń niższych; księga III o dobrach doczesnych Kościoła, ruchomych i nieruchomych; księga IV o chrzcie i bierzmowaniu; księga V o Eucharystii; księga VI o zabójstwie; księga VII o kazirodztwie; księga VIII o zakonnikach i zakonnicach; księga IX o dziewicach i wdowach, o porwaniu, o małżeństwie; księga X o magii i wieszczbiarstwie; księga XI o ekskomunie, o kradzieży i rabunku; księga XII o krzywoprzysięstwie; księga XIII o poście; księga XIV o nieumiarkowaniu w jedzeniu i picciu; księga XV o władcach, książętach i pozostałych świeckich; księga XVI o oskarżeniu, sądzie, o adwokatach i świadkach; księga XVII o nierządzie i innych grzechach przeciwko dobremu obyczajom; księga XVIII o odwiedzaniu, pokucie i pojednaniu chorych; księga XIX Corrector, jest to swego rodzaju penitencjał, w innych księgach wymienione są grzechy i dołączone pokuty za nie; księga XX Speculator, o teologii dogmatycznej.

Normy zawarte w Dekrecie Burcharda dotyczą bardzo szerokiego zakresu życia społeczności Kościoła. Systematyka zastosowana do układu materiału prawnego jest mocno niedoskonała. Mogło to mieć związek z mnogością zbiorów, z których autor korzystał podczas sporządzania zbioru, i różnorodnością zawartej w nich systematyki, którą przynosił do swojego zbioru. W ramach poszczególnych ksiąg autor usiłował wprowadzić przyjętą przez siebie kolejność. Normy dotyczą porządku dyscyplinarnego Kościoła, ale wśród nich znajdują się treści teologiczne, co w zbiorach tego okresu było czymś

²⁹ Dla przypomnienia, Stickler był salezjaninem, doktorem obojga praw, wykładał prawo kanoniczne na Uniwersytecie Salezjańskim w Turynie, był prefektem Apostolskiej Biblioteki Watykańskiej, wiceprezydentem Międzynarodowego Towarzystwa Historyków Państwa i Prawa, probibliotekarzem Świętego Kościoła Rzymskiego, proarchiwariuszem Świętego Kościoła Rzymskiego, po nominacji kardynalskiej został Bibliotekarzem i Archiwariuszem Świętego Kościoła Rzymskiego.

powszechnie stosowanym³⁰. W podobny sposób zostały ukazane inne zbiory. Wiedza o strukturze poszczególnych zbiorów jest utrwalona i przekazywana w różnych opracowaniach. Proponowanie weryfikowania treści źródeł (s. 542) jest zupełnie niecelowe, gdyż nie treść była w tym wypadku celem opracowania, ale struktura.

Zupełnie niepotrzebnie Autor artykułu zestawia w tabelach teksty, sugerując czytelnikowi artykułu zależność. Korzystanie z opracowania Maurusa Sartiego³¹ i Maurusa Fattoriniego, *De claris Archigymnasii Bononiensis Professoribus a Saeculo X usque Saeculum XIV*, t. I, cz. 1 (Bologna, 1769) zostało dokonane zgodnie z przyjętymi zasadami.

Benedykt XIV pochodził z Bolonii i szkoła bolońska była mu bliska. Sam cenił naukę i chciał, aby pamiętano o sławnych profesorach szkoły bolońskiej. Prawdopodobnie to kierowało nim, aby polecić opatowi kamedułów Sartiemu³² napisanie dzieła. Podobnie Klemens XIII polecił Fattoriniemu, który był również opatem kamedułów, kontynuowanie pracy nad książką. Ci dwaj autorzy umieścili w swoim opracowaniu opisy szkoły bolońskiej z czasu, gdy studiowali tam, a później, niektórzy z nich, byli profesorami, Bernard z Pawii, Piotr z Benewentu, Tankred, Gilbert, Alan.

Papież Innocenty III, który studiował prawo kanoniczne w Bolonii, zdecydował o pierwszej autentycznej promulgacji przez przesłanie zbioru do szkoły bolońskiej. Podobnie uczynił papież Honoriusz III. *Quinque compilationes antiquae* były zarówno od strony systematyki, jak i współpracy ustawodawcy, jakim był papież, sądów i uniwersytetu związane z tym środowiskiem. Stąd dzieło Sartiego i Fattoriniego w najwierniejszy sposób oddaje rzeczywistość szkoły bolońskiej. Nie ma podstaw, aby wątpić w prawdziwość opisu zarówno szkoły bolońskiej, jak i życia oraz działalności naukowej poszczególnych profesorów³³.

³⁰ Burczak, *Quinque compilationes antiquae*, 80.

³¹ Prosper Wawrzyniec Lambertini, papież Benedykt XIV (ur. 31 maja 1675 r. w Bolonii, zm. 3 maja 1758 r. w Rzymie), niezwykle zdolny, zajmował się głównie teologią i prawem kanonicznym, uczestniczył w dysputach z uczonymi, gdy był biskupem Bolonii, poświęcał się trosce o diecezję i naukom, zaliczany jest do grona najbardziej wykształconych papieży, korespondował z uczonymi swego czasu, będąc papieżem, zachował dla siebie diecezję bolońską, popierał naukę archeologii rzymskiej i chrześcijańskiej, dziejów Kościoła i soborów, wzbogacał bibliotekę watykańską, nakazał wydrukować spis jej rękopisów, Akademię Bolonii ubogacał książkami, otaczał się uczonymi, przewodniczył posiedzeniom akademickim, gdzie podejmowano tematy z dziejów Kościoła i prawa. Polecił, aby opat kamedułów Maurus Sartius napisał dzieło o słynnych profesorach szkoły bolońskiej. Po śmierci Sartiego Klemens XIII polecił, aby Maurus Fattorini kontynuował to dzieło. Fattorini uczynił to i dedykował je, jak napisał we wstępie w 1770 r., „Clementi XIV. Pontifici Optimo Maximo” i prosił go o patronat nad tym dziełem „humillime abs TE peto, ut laboris hujus, certe non exigui, primitias tuo Patrocinio tueri, tua Clementia fovere magnopere velis”. Petrani, „Benedykt XIV”, kol. 223–4; Sartius, Fattorini, *De claris archigymnasii Bononiensis Professoribus*, Praefatio.

³² Sartius zmarł w końcu 1766 r., a na początku 1767 r. zaczął kontynuować jego dzieło Fattorini.

³³ Sartius, Fattorini, *De claris archigymnasii Bononiensis Professoribus*. Fattorini w słowie na początku książki skierowanym do czytelnika („Lectori candido”) napisał, że papież Benedykt XIV wybrał Sartiego ze względu na jego talent i wykształcenie „cujus sane ingenio et eruditione digna res erat; & Pontifex ille incomparabilis, ac ingeniorum optimus Judex, eum inter multos huic oneri sustinendo aptissimum judicavit. [...] Sartius, ut suscepto muneri pro dignitate satisfaceret, Roma Bononiam venit tanti Principis beneficiis cumulatus; statimque lustrare coepit Civitatis Archiva: qui quidem labor non levis, sed plerumque inutilis. Antiqua tamen monumenta ubique summa diligentia investigavit, & magnis sibi comparatis praesidiis varias Professorum Classes describere est aggressus. Quoniam vero res erudito homini commendata posebat, ut vera a falsis sine cujusque invidia secernerentur; id egregie sane ab eo praestitum. Illius enim Academiae,

Autorytet papieski okazał się w całej pełni poprzez przesłanie zbioru prawa kanonicznego, *Compilatio III* (chronologicznie *secunda*), jak również *Compilatio V* do szkoły bolońskiej. Brak akceptacji papieskiej dla *Compilatio IV* sprawił, że szkoła bolońska odnosiła się z rezerwą do zbioru. Ta relacja jest dla zagadnień prezentowanych w monografii najważniejsza. To, że autorytet papieski za pontyfikatu Innocentego III osiągnął niezwykle wysoki poziom, a on sam jest uznawany przez historyków za jednego z największych znawców prawa tamtych czasów, jak też najpotężniejszego papieża polityka, zostało w monografii wyraźnie podkreślone³⁴. W monografii posłużono się opisami zarówno środowiska szkoły bolońskiej, jak i poszczególnych profesorów, gdyż tam ukształtowała się systematyka zastosowana w *Quinque compilationes antiquae*.

Ad 4.3. W bibliografii uwzględniono publikacje podejmujące kluczowe dla monografii zagadnienia systematyki i współpracy ustawodawcy, sądów i uniwersytetu. Poszczególne zbiory prawa kanonicznego, a wśród nich Dekret Gracjana, zostały w monografii ukazane we właściwych proporcjach. Odnośnie do zagadnienia systematyki zostało to dostatecznie przedstawione, zarówno w paragrafie poświęconym Dekretowi Gracjana, jak i osobie Gracjana³⁵. Publikacje Andreasa Winrotha zostały w szerokim zakresie wykorzystane w monografii dotyczącej *sacrilegium*³⁶. Autor ten porzucił badania nad Dekretem Gracjana i skierował swoją aktywność badawczą na historię ludów nordyckich.

Zarówno publikacje obcojęzyczne, jak i publikacje polskich autorów są niezwykle cenne, jednakże uwzględniane były te, które dotyczą bezpośrednio systematyki i współpracy. Ten kierunek badań został wybrany między innymi dlatego, że nie napotkano publikacji podnoszących te zagadnienia w sposób bezpośredni. W metodologii nauki, co powszechnie wiadome, podkreśla się potrzebę badań, które nie były jeszcze podejmowane. Jestem bardzo daleki od braku okazania szacunku dla pracy naukowej różnych autorów, polskich, jak i zagranicznych. Wręcz przeciwnie, mam wielki szacunek dla każdej pracy podejmowanej dla dobra nauki. W doborze bibliografii kluczowym aspektem było jednak podejmowanie systematyki i współpracy.

Ad. 5. Odnośnie do źródeł, które były podstawą dla opracowania, to należy odejść do wstępu do monografii, gdzie wyraźnie zaznaczono, co będzie stanowiło podstawę badań³⁷. Dywagacje Autora artykułu o możliwych innych źródłach mogą być kierunkujące dla innych badań. Sugestie dotyczące badań poszczególnych dekretów wydają się możliwe w wypadku bardziej szczegółowych i zawężonych badań. Zakres zagadnień podjętych w monografii jest, jak Autor artykułu słusznie zauważa, dość szeroki. Chociażby z tego tytułu nie było możliwe prowadzenie tak szczegółowych badań. Sugestia Autora artykułu dotycząca *Quinque*, przyp. 233 s. 185, jest błędna. Wszystkie informacje tam zawarte są zgodne z tekstami źródłowymi. Treść kanonu jest ta sama, chociaż zapisana w innym brzmieniu. Skrócona wersja brzmienia kanonu nie odnosi się do tekstu w *Compilatio I*, ale do tekstu kan. 3 synodu w Arles z 524 r.³⁸ Autor artykułu

quae nunc est, monumenta colligere instituit, veterumque memoriam illustrare, quorum clara successio ad hanc nostram perducta est aetatem”.

³⁴ Burczak, *Quinque compilationes antiquae*, 455–62.

³⁵ *Ibid.*, 102–3, 122–5.

³⁶ Burczak, *Sacrilegium w Dekrecie Gracjana*.

³⁷ Burczak, *Quinque compilationes antiquae*, 20–1.

³⁸ Kary dla bigamistów i zakaz przyjmowania przez nich święceń znajdują się wśród kanonów wielu soborów i synodów, gdzie teksty kanonów są formułowane w różny sposób. Bigamia sukcesywna, o której

zdaje się pozostawać wiernym przyjętej zasadzie „tak, ale...”. Wprawdzie przyznaje słuszność treści monografii, ale dodaje swój punkt widzenia, który ma sugerować lepszą znajomość przedmiotu.

Ad. 6. Po raz kolejny Autor artykułu wyraża swoje niezadowolenie z liczby publikacji przywołanych w aparacie krytycznym. Można tylko powtórzyć to, co już wyżej zostało zaznaczone, że monografia ma charakter źródłowy. To te teksty były podstawą opracowania systematyki i współpracy ustawodawcy, sądów i uniwersytetu. Powołanie się na opracowania zarówno polskich, jak i obcojęzycznych autorów następuje wówczas, gdy dotyczą one podejmowanych zagadnień. Niektóre z nich zostały przywołane również odnośnie do innych treści, związanych z kluczowymi. Stąd monografia, jak podkreślił to Tadeusz Zieliński w opinii, „ma charakter encyklopedyczny ze względu na skalę zgromadzonych danych, a w wielu miejscach ma nawet cechy podręcznika”³⁹. Autor artykułu dostrzegł, jego zdaniem, błędy stylistyczne i literowe. Jest to możliwe. Należy zauważyć, że monografia to ponad milion dwieście tysięcy znaków. Niestety, mogło tak zdarzyć się, że mimo wielokrotnego sprawdzania nie wszystkie literówki zostały skorygowane. Niektóre sformułowania w zakresie stylistyki mogą nie podobać się Autorowi artykułu. Każdy ma swój styl konstruowania tekstu, a poszczególne sformułowania, które są charakterystyczne dla autora, niektórym czytelnikom mogą się nie podobać. Uogólnione uwagi Autora zawarte w zakończeniu artykułu⁴⁰ (s. 555) należy pozostawić bez odniesienia. Stanowią subiektywne opinie i miałyby prawdopodobnie stanowić zawoalowaną sugestię Autora artykułu odnośnie do rozwoju nauki z jego udziałem. Wartość monografii podkreślona została w opinii o dorobku w słowach:

Monografię profesorską uważam za bogatą i udaną syntezę naukową. [...] [J]est bez wątpienia wybitnym osiągnięciem naukowym krajowym. Ogłoszenie jej po polsku nie wyłącza wszelako jej międzynarodowego znaczenia. Podjęta synteza i kompleksowe przedyskutowanie pięciu kompilacji stanowi *reference book* w dziedzinie historii prawa kanonicznego. Powinni po nie sięgać oraz cytować również zagraniczni autorzy⁴¹.

Wydaje się, że w nauce jest miejsce dla wszystkich podejmujących badania, i można mieć nadzieję, że będzie się ona rozwijała w dobrym kierunku.

mowa w kanonie, była traktowana w ustawodawstwie jako przeszkoda do przyjęcia święceń od synodu w Ancyrze (314), kan. 19, przez sobór w Nicei (325), kan. 8, synody galijskie od Conc. Valent. (374) do Conc. Agath. (506) są wskazane w CCL, t. CXLVIII, s. 248; Conc. Arelat. (524), kan. 3, Conc. Massil. (533) znajdują się w CCL CXVIII A. Dyspozycje dotyczące bigamistów zwykle są umieszczane w szerszym tekście kanonów. Bernard, sporządzając *Breviatio extravagantium* w capitulum, umieścił tylko tę istotną treść. Tak samo uczynił Rajmund.

³⁹ Zieliński, „Opinia w postępowaniu w sprawie nadania tytułu profesora”, 5.

⁴⁰ Alexandrowicz, „Nowe szaty króla”, 555.

⁴¹ Longchamps de Bérier, „Opinia o dorobku naukowym”, 3.

Zakończenie

Monografia jest efektem wieloletnich badań nad *Quinque compilationes antiquae*. Zostały podjęte po wielu konsultacjach i stwierdzeniu braku opracowania w takim brzmieniu w literaturze przedmiotu. Opinia wyrażona w artykule Autora jest odosobniona i dotyczy obserwacji nie tych elementów, które są istotne, ale drugorzędne. Głównie polega na podkreślaniu tego, czego w monografii, zdaniem Autora artykułu, nie ma, a co mogłoby się znaleźć. Autor artykułu uporczywie podnosi zarzuty wobec tego, co jemu się nie podoba, i usiłuje przekonać czytelnika o znajomości przedmiotu. Tymczasem monografia została pozytywnie oceniona przez recenzentów jako dobre i przydatne opracowanie *Quinque compilationes antiquae*, którego w literaturze kanonistycznej brakowało. W moim przekonaniu w monografii właściwie ukazano dążenie sporządzających zbioru prawa kanonicznego do wypracowania trwałej systematyki, jak również współpracy ustawodawcy, sądów i uniwersytetu. Byłoby też wskazane zachowanie obiektywnego spojrzenia i odniesienie do tekstu *sine ira et studio*.

Bibliografia

Opracowania

- Alexandrowicz, Piotr. „Nowe szaty króla – uwagi nad książką Krzysztofa Burczaka”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 16/4 (2023): 533–58.
- Brundage, James A. *The Medieval Origins of the Legal Profession: Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago: University of Chicago Press, 2008.
- Burczak, Krzysztof. *Sacriligium w Dekrecie Gracjana*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2010.
- Burczak, Krzysztof. *Quinque compilationes antiquae przykładem systematyki oraz współpracy ustawodawcy, sądów i uniwersytetu*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2021.
- Fantappiè, Carlo. *Storia del diritto canonico e delle istituzioni della Chiesa*. Bologna: Il Mulino, 2011.
- Friedberg, Aemilius. *Quinque compilationes antiquae nec non collectio canonum Lipsiensis*. Lipsiae: ex officina Bernhardi Tauchnitz, 1882.
- Haering, Stephan; Rees, Wilhelm; Schmitz, Heribert. *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2015.
- Hemperek, Piotr; Góralski, Wojciech. *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*. T. 1, cz. 1. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1995.
- Nardi, Paolo. „Relations with Authority”. W: *A History of the University in Europe*, red. Walter Rüegg, 77–107. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Petrani, Aleksy. „Benedykt XIV”. W: *Encyklopedia Katolicka*, red. Feliks Gryglewicz; Romuald Łukaszyk; Zygmunt Sułowski, t. 2, kol. 223–4. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 1985.
- Sartius, Maurus; Fattorini Maurus. *De claris archigymnasii Bononiensis Professoribus a saeculo XI. usque ad saeculum XIV*. T. 1, cz. 1. Bononiae: ex Typographia Laelii a Vulpe Institute Scientiarum Typographi, 1769.

Stickler, Alphonsus Maria. *Historia iuris canonici latini. Institutiones academicae*. T. 1: *Historia fontium*. Augustae Taurinorum: apud Custodiam Librariam Pontif. Athenaei Salesiani, 1950.

Terentianus, Maurus. „De litteris de syllabis de metris libri tres.” W: *Grammatici latini ex recensione Henrici Keilii*, vol. 6: *Scriptores artis metricae*, 313–413. Lipsiae: in aedibus B.G. Teubneri, 1923.

Źródła internetowe

- Longchamps de Bérier, Franciszek. „Opinia o dorobku naukowym księdza doktora habilitowanego Krzysztofa Burczaka w związku z jego staraniem o nadanie mu tytułu naukowego profesora”. <https://radon.nauka.gov.pl/dane/profil/6a339f33-0058-4d14-be9d-336f77ea9a6f> (dostęp: 10.03.2024).
- Stawniak, Henryk. „Recenzja książki profesorskiej i dorobku naukowego ks. dr. hab. Krzysztofa Andrzeja Burczaka, w postępowaniu w sprawie nadania mu tytułu profesora”. <https://radon.nauka.gov.pl/dane/profil/6a339f33-0058-4d14-be9d-336f77ea9a6f> (dostęp: 10.03.2024).
- Wroczeński, Józef. „Recenzja dorobku naukowo-badawczego, dydaktycznego i organizacyjnego ks. dra hab. Krzysztofa Andrzeja Burczaka w związku z postępowaniem o nadanie tytułu profesora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie prawo kanoniczne”. <https://radon.nauka.gov.pl/dane/profil/6a339f33-0058-4d14-be9d-336f77ea9a6f> (dostęp: 10.03.2024).
- Zieliński, Tadeusz. „Opinia w postępowaniu w sprawie nadania tytułu profesora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie prawo kanoniczne ks. dr. hab. Krzysztofowi Andrzejowi Burczakowi”. <https://radon.nauka.gov.pl/dane/profil/6a339f33-0058-4d14-be9d-336f77ea9a6f> (dostęp: 10.03.2024).